

Den store utvekslingen

Bilde: Terrassejordbruk i inkariket.

Den store utvekslingen

- Før 1492 var det få likheter mellom den gamle- og den nye verden.

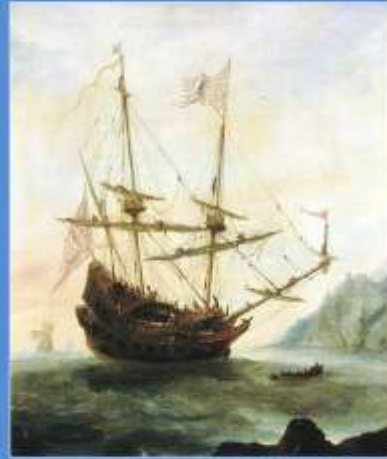

Før 1492 var det få likheter mellom den gamle- og den nye verden. Alle mennesker i Amerika var urfolk, eller sagt med andre ord, indianere i Amerika. På den annen side var alle mennesker i Eurasia og Afrika personer som ikke delte en felles stamfar med indianerne i løpet av de seneste 10 000 år (inuittene unntatt). Plante- og dyrelivet i den tropiske delen av verden (Afrika kontra Sør-Amerika) skilte seg sterkt fra hverandre, samtidig som det også var store forskjeller mellom de nordlige kontinentene (Eurasia kontra Nord-Amerika). I Amerika var det et helt annet jordbruk enn i Europa, og det var også store forskjeller i måten menneskene skaffet seg kjøtt på. For mens europeerne hadde et stort antall tamdyr, var fremdeles jakten av essensiell betydning blant Amerikas innfødte. I tillegg hadde tusener av år med isolasjon gjort at det hadde utviklet seg forskjellige bakteriekulturer i de to verdenene.

Den store utvekslingen

- Ingenting ble som før etter at Christofer Columbus oppdaget Amerika i 1492.
- Hans første reise til Amerika betydde at det ble kontakt mellom den gamle - og den nye verden.

Fra nå av ble alle tenkelige ting fraktet fra en del av verden til en annen.

Med Christofer Columbus' første reise til Amerika i 1492 gikk startskuddet for en storstilt utveksling og omfattende kontakt mellom den gamle og den nye verden. Planter og dyr, men også bakterier og sykdommer, mennesker, kultur og ideer ble fraktet tusener av kilometer, fra en del av verden til en annen. Utvekslingen skulle få stor påvirkningskraft, følgene skulle bli store for nesten alle samfunn. I dag kjenner vi hendelsene som den columbianske utvekslingen.

Den store utvekslingen

- Etter sin første reise til Amerika, ble Columbus mottatt som en helt i Spania.
- Stolt kunne han vise kongeparet nye ting som tobakksplanten, ananas og kalkun.
- På sin neste reise fikk Columbus med seg 17 fartøyer bemannet 1 200 personer.

Om bord var også storfe, geiter, svin, hunder, esler, katter, fjærfe og hester. Alle tenkelige frø var på plass.

Da Columbus satte ut på sin første reise til Amerika, var det begrenset hva man hadde med seg om bord på skipene. Proviant måtte man selvsagt ha, og dette omfattet også levende dyr som skulle slaktes underveis. Men ellers bar nok oppakningen mest preg av at det var en reise i utforskningens tegn. Man hadde med seg små ting som kunne byttes, som for eksempel glassperler, spill og bjeller; ting som man av erfaring visste at kunne være populære blant fremmede folk.

Reisen bar som kjent frukter, og uten at vi skal gå nærmere inn på hendelsesforløpet i Vestindia, er det en kjent sak at Columbus ble mottatt som en helt i Spania. Og utvekslingen mellom den gamle og den nye verden var ennå bare i sin spede begynnelse. Blant de første tingene Columbus kunne vise fram for Spanias kongepar var den hittil ukjente tobakksplanten, nye krydder og fisker, ananas, kalkun og en hengekøye. Samtidig var også innfødte fra de oppdagede øyene blitt med over havet. På sin neste reise vestover fikk Columbus med seg til sammen 17 fartøyer bemannet med minst 1 200 personer. En flytende by kunne man kalle det, for nå var utrustningen formidabel. Alt hva man kunne trenge for å grunnlegge et nytt samfunn på den andre siden av jordkloden var med. Her var bønder, arbeidere, soldater, prester, munk, leger, lærere og tjenere. Om bord var også storfe, geiter, svin, hunder, esler, katter, fjærfe og ikke minst hester. Alle tenkelige frø var behørig på plass.

Den store utvekslingen

- Med unntak av hundene, var alle dyrene som Columbus tok med seg ukjente for befolkningen i Amerika.
- I løpet av 1500-tallet spredte dyrene seg over store områder i Amerika.
- Både kyr, sauer, griser, geiter og høner ble populære blant de innfødte.

Hestene skulle bli viktige for indianerne. Gjennom sine rideferdigheter ble de dominerende på de store amerikanske slettene.

Med unntak av hundene, var dyrene Columbus brakte med seg til Amerika ukjente skapninger for den innfødte befolkningen. Villhester hadde riktig nok eksistert i tidligere tider, men de var blitt utryddet som en følge av jakt.

1500-tallets kolonisering av Amerika førte til at de nye dyrene ble spredd over stadig større områder. Bestandene økte raskt, om enn i ulikt tempo, noe som skyldtes at dyrene hadde forskjellig drektighetstid. Sauer, geiter, griser og høner formerte seg raskt, og ble nyttige for både innfødte og kolonister. Dyrene var gode matkilder, samtidig som de fungerte som byttemiddel når kolonistene ønsket å få tilgang til de innfødtes varer. Også storfeet ble populært blant indianerne, men hestene kunne derimot i første omgang virke skremmende på dem. Senere skulle amerikanske indianerstammer integrere hestene i sin kultur, og gjennom sine rideferdigheter ble de dominerende på de store slettene. Leveviset ble endret til et nomadeliv basert på bisonjakt fra hesteryggen.

Utvekslingen av dyr var således ganske ensidig. Blant tamdyrene i den nye verden fantes i første rekke lama, alpaka, hund, en del fuglearter og marsvin.

Den store utvekslingen

- Den gamle verdens planter og vekster trivdes i Amerika.
- Sukkerrør fra Asia og kaffe fra Afrika vokste godt i den nye verden.
- Også hvete, ris, bananer og sitron ble innført til Amerika.

Om utvekslingen av tamdyr var ensidig, skulle utvekslingen av planter gå begge veier. Kolonistene ville gjerne forsøke å dyrke alle sortene i den nye verden. Sukkerrør fra Asia og kaffe fra Afrika vokste godt i Amerikas tropiske områder, så også bananer og sitroner. Likedan viste det seg at hveten fant gode vekstvilkår på de store slettene i Nord-Amerika. Listen er lang over vekster som europeerne brakte med seg, og Amerika ble raskt den viktigste leverandøren av disse avlingene på verdensmarkedet. Innføringen av sukkerrør til Amerika førte til at produksjonen økte i betydelig grad. For første gang fantes det nok sukker til å dekke et stadig voksende marked. I England ble forbruket av sukker tjuedoblet fra 1600- til 1700-tallet. Dette gav ikke bare god smak og endring av matvaner. Sukker bidro også som en billig og enkel kilde til kalorier.

Den store utvekslingen

- Planter og vekster ble også fraktet fra Amerika.
- Tomat, tobakk, potet, chili, mais og kakao var ukjente varer i den gamle verden.

Disse plantene skulle endre matvanene til generasjoner av europeere og asiater.

Men planter og vekster ble også fraktet fra Amerika, og disse skulle endre matvanene til senere generasjoner av europeere og asiater. Før den store utvekslingen kjente ingen italienere til tomater; senere skulle den utgjøre en hovedbestanddel i det italienske (og andre lands) kjøkken. Kakao og vanilje var ukjent i Europa, men skulle endre mange menneskers hang til søtsaker. Poteten var fremmed for europeiske ganer før den store utvekslingen. Et par hundre år senere skulle den være den klart viktigste bestanddelen i kostholdet hos mange mennesker i den gamle verden. Ingen i Asia eller Europa kjente til mais, chili eller paprika. I dag er det umulig å tenke seg det indiske kjøkken uten chili. Og til sist; tobakken hadde også sitt utspring i den nye verden. Utvilsomt skulle også denne planten påvirke menneskene i andre deler av verden.

Noen av den nye verdens matvarer resulterte i kalori- og ernæringsmessige forbedringer i Europa. Andre vekster økte vitamininntaket og gav bedre smak til maten.

Den store utvekslingen

- Europeerne hadde flere mål med koloniseringen av Amerika.
- Man ville tjene penger, utvide sine imperier og spre kristendommen.
- Å frakte dyr, planter, matvarer og bruksgjenstander over havet var nødvendig for å nå disse målene.

Det europeerne ikke visste, var at små, usynlige følgesvenner ble med om bord på skipene.

Koloniseringen av Amerika hadde økonomiske, hegemoniske og religiøse motiver. Europeernes intensjoner var først og fremst var å tjene penger, utvide sine imperier og konvertere hedninger til den kristne tro. Å frakte dyr, planter, matvarer og bruksgjenstander over havet kunne være et middel for å oppnå et overordnet mål. Men med de europeiske skipene kom også små, usynlige følgesvenner.

Den store utvekslingen

- En lang rekke sykdommer ble innført i Amerika.
- Før europeerne gjorde sitt inntog, levde det om lag 40 millioner innfødte i Amerika.
- Mot slutten av 1700-tallet var befolkningen redusert med mellom 70 og 90 prosent.

Kopper er en smittsom og farlig virussykdom som tok livet av et stort antall innfødte i Amerika.

I en tid hvor kunnskapen om mikroorganismer var ikke-eksisterende, ble sykdommer spredt til nye områder.

For listen er lang når vi ser på de sykdommene som ble den nye verden til del. Her fantes flere av menneskehetens verste plager, blant dem kopper, malaria, skarlagensfeber, meslinger, kikhoste, difteri, kusma, kolera, tyfus, og pest. Til sammen førte de ødeleggende og dødelig effektene av sykdommer fra den gamle verden til at folketallet blant innfødte i Amerika sank i nærmest ufattelig stor grad. Før europeerne gjorde sitt inntog levde det om lag 40 millioner innfødte i Amerika. Mot slutten av 1700-tallet var befolkningen redusert med mellom 70 og 90 prosent. De høye dødstallene blant Amerikas innfødte skyldtes i første rekke sykdommer.

Den store utvekslingen

- Europeerne brakte med seg en mer dødelig krigføring til Amerika.
- Skytevåpen, krutt og sverd gjorde at det ble farligere å delta i krig.
- Europeerne var vant til langvarige kriger, mens de innfødte sjelden holdt ut særlig lenge.

Med sin våpen lyktes det europeerne å vinne mange kamper.

Det var ikke bare sykdommer som gjorde at Amerikas innfødte befolkning nesten gikk fullstendig til grunne. En annen faktor var krigføring. For krigen ble mer dødelig etter at europeerne kom med sine skytevåpen. Europeerne hadde krutt og sverd, noe som gjorde det enklere å drepe og mer dødelig å krige. Med sin overlegne våpenteknologi og kamptaktikk lyktes det europeerne å oppnå overtak når man av ulike årsaker kriget mot de innfødte. Den europeiske krigsmentaliteten innebar utholdenhet. Man kunne få tilsendt forsyninger og forsterkninger, noe som gjorde at man kunne holde ut i flere år av gangen. For de innfødte var dette uvanlig. De hadde sjelden ressurser til å krige lenger enn noen måneder.

Bilde: Spansk erobring av Mexico.

Den store utvekslingen

- De spanske conquistadorene møtte tre store sivilisasjoner i Amerika.
- Conquistadorene var soldater, utforskere og eventyrere som la store amerikanske områder under spansk styre.

På hesteryggen var conquistadorene ganske usårbare mot de innfødtes våpen.

De spanske conquistadorene møtte tre store sivilisasjonene i den nye verden: Inkaene, mayaene og aztekerne. Conquistadorene var soldater, utforskere og eventyrere som la store amerikanske områder under spansk styre. I Amerika fant conquistadorene enorme mengder gull og sølv, her var komplekse byer og bemerkelsesverdige kunstneriske og vitenskapelige arbeider. Conquistadorene var fåtallige i forhold til sine motstandere, men de hadde noen fordeler. Hesten var som nevnt fullstendig ukjent i Amerika før europeerne ankom. Ved å bruke hester på slagmarken, skapte man store problemer for de innfødte. På hesteryggen var de delvis pansrede conquistadorene mobile og ganske usårbare mot de innfødtes våpen.

Illustrasjon: Aztekertegning.

Den store utvekslingen

- Europeerne fant store rikdommer i Amerika.
- I den bolivianske landsbyen Potosí fant man et fjell rikt på sølv.
- Potosí vokste snart til å bli Amerikas største by.
- I løpet av 150 år ble det sendt om lag 16 000 tonn sølv til Spania.

Jakten på rikdom var som kjent et viktig motiv for mange mennesker som satte kursen mot Amerika. Og rikdom skulle de finne. I løpet av 150 år ble det funnet enorme mengder sølv i den nye verden. Sølv, som ble sendt til Europa, sørget for at den europeiske sølvbeholdningen ble tredoblet.

På 1500-tallet ble det funnet enorme mengder sølv i den bolivianske byen Potosí. Den lille landsbyen utviklet seg snart til å bli den største byen i Amerika med en befolkning på opptil 200 000 mennesker. For å skaffe nok arbeidskraft, begynte spanjolene å importere slaver. Man antar at 30 000 afrikanske slaver ble sendt til Potosí for å utføre ulike typer arbeid under kolonitiden. Det er også kjent at innfødte amerikanere ble brukt som tvangsarbeidere.

Fram til 1660 ble det sendt om lag 16 000 tonn sølv til Spania. Sølv utgjorde en betydelig del av landets årlige budsjett. I Spania bruker man fremdeles ordet potosí når man skal beskrive en formue.

Den store utvekslingen

- For spanierne betydde koloniseringen av Amerika at man fikk gode inntekter.
- Man anla gårder hvor det ble dyrket kaffe, tobakk, sukker og kakao.
- På de enorme gressmarkene avlet man opp kveg.

Koloniene bidro til å styrke Spania, men spanierne gjorde lite for å styrke koloniene.

For den spanske krone betydde koloniseringen av Amerika at man hadde en viktig kilde for skatteinntekter og råvarer. De edle metallene har vi vært inne på; de skulle lokke til seg folk i lang tid. Likevel var det jordbruksproduktene som på sikt skapte den virkelige rikdommen, for her bygde man store haciendaer hvor man dyrket kaffe, tobakk, sukker og kakao – alle populære varer i Europa. De enorme gressmarkene gav gode muligheter for oppdrett av kveg, noe som medførte en stor produksjon av kjøtt og hud.

Selv om koloniens produksjon bidro til å styrke Spania betraktelig, gjorde ikke moderlandet stort for å styrke koloniene. Det var et utbyttingsforhold hvor koloniene var pålagt kun å handle med Spania.

I flere århundrer skulle de latinamerikanske landområdene være europeiske kolonier. Spania ble det europeiske landet som hadde flest kolonier i den nye verdens sørlige områder, mens Portugal på sin side hadde kontroll over landområder som i dag utgjør Brasil. I tillegg skulle også Frankrike, Nederland og Storbritannia skaffe seg kolonier i Amerika.

